

Рецензія

офіційного рецензента доктора історичних наук, професора, професора кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Тельвака Віталія Васильовича на дисертаційне дослідження Терещенка Романа Анатолійовича «Російсько-українська війна в політиці пам'яті України (2014–2022)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Триваюча понад десятиліття російська агресія поставила перед українською державою та суспільством низку гострих екзистенційних викликів не лише військового, але й широкого гуманітарного плану. Серед останніх наукознавчою складністю та суспільною резонансністю приваблює проблема формування політики пам'яті. Внаслідок того, що вона нерідко мала «навздогінний» характер, будучи реакцією на карколомні події сьогодення, від 2014 р. постали численні стратегії й практики меморіалізації героїчного опору українців. Вони були ініційовані як державними органами, так і багатьма громадськими інституціями, що подекуди призводило не лише до певного їхнього дублювання, але й відсутності збалансованого підходу до цієї важливої сфери суспільного життя. Відтак постає потреба дослідження механізмів, етапів та наслідків цієї трансформації політики пам'яті протягом першого етапу російської війни, що уможливить адаптувати її до нових реалій. Цю складну в теоретичному й практичному плані проблему актуалізував і в цілому успішно вирішив у рецензованому дисертаційному дослідженні Р. А. Терещенко.

Ознайомлення з дисертацією переконує у прийнятності та раціональній обґрунтованості розробленої Автором структури роботи. Вона, на нашу думку, є добре продуманою і відповідає поставленим завданням та дає можливість з достатньою повнотою висвітлити основні проблеми заявленої теми. Матеріал викладено на підставі проблемно-хронологічного підходу – логічно та послідовно. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (поділених на підрозділи), висновків, списку використаних джерел та літератури (алфавітної побудови), а також об'ємних додатків.

Розлоге доведення Р. А. Терещенком багатоаспектної актуальності обраної теми не залишає сумнівів у її наукознавчій важливості та громадській запитаності. Не викликає зауважень і авторське формулювання об'єкта й предмета дослідження, його мети і завдань, територіальних меж, а також практичного значення дисертації. Новизну результатів дисертаційної праці засвідчує залучення широкого кола різнопланових джерел та здійснена на їхній підставі всебічна реконструкція трансформації стратегій і практик меморіалізації російсько-української війни протягом 2014–2022 рр. Відповідають необхідним вимогам і технічне оформлення тексту та наукового апарату роботи.

Натомість, не зовсім вдалим нам видається авторське обмеження хронологічних рамок дисертаційної праці лише першим етапом російської агресії. Адже, сам Р. А. Терещенко слушно вказує на потребу контекстуального аналізу актуалізованих проблем політики історичної пам'яті й в своїй роботі простежує її трансформацію протягом всього періоду державної незалежності. Тож доцільнішим було би дворівневе конструювання хронологічних рамок роботи. Згадаємо також, що у вступній частині зайвим виглядає доволі розлогий сюжет про методологію наукового дослідження. Цій проблемі, подібно до інших кваліфікаційних праць, традиційно відведено належну увагу в першому розділі дисертації, тож таке дублювання опису інструментарію недоречне. Зрештою, при окресленні особистого внеску здобувача слід було вказати авторську частку в спільних публікаціях, які наведені у списку апробаційних статей.

Перший розділ «Історіографічні, джерелознавчі та теоретико-методологічні підходи дослідження» традиційно фокусується на стані та провідних напрямках опрацювання теми, характеристиці й класифікації комплексу історіографічних джерел, висвітленні основних теоретико-методологічних засад наукового пошуку. В першій частині Р. А. Терещенко аналізує історіографію та джерельну базу дослідження. Чималий компендіум різножанрових текстів здобувач аргументовано поділяє на чотири тематичні групи. Відзначаючи коректність запропонованого історіографічного огляду західних студій пам'яті, відзначимо, що з поля зору автора випали важливі тексти авторитетних дослідників Б. Стора,

щодо мнемонічних проблем у Франції стосовно суперечливої колоніальної алжирської спадщини та Ж. Бертран про ідентичнісний конфлікт навколо проблем окупації північного Кіпру.

Подібною докладністю позначено й українську історіографію проблеми. Але й тут увагу Автора варто привернути до численних студій учасників проєкту «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій», насамперед, його керівника Віталія Масненка. Згадаємо також, що з поля зору здобувача випала чимала за обсягом історіографія українського підручникотворення. Відзначимо, що певним дисонансом до аналізу спеціальних праць є згадка в історіографічному огляді вузівського підручника Наталі Яковенко «Вступ до історії».

Значно меншою докладністю позначено огляд джерел дисертаційного дослідження. Причина цього – не пояснене Автором самообмеження українським сегментом текстів. За такого селективного підходу поза увагою дисертанта залишилося широке коло контекстуальних (приміром, нормативно-правові акти багатьох міжнародних інституцій чи профільних органів влади іноземних держав) і рецептивних (насамперед, позаукраїнська публіцистика, що їх автори торкалися досліджуваних сюжетів) текстів.

В другій частині першого розділу Р. А. Терещенко, виправдано акцентувавши міждисциплінарність свого дослідження, вміло обґрунтував доречність використання обраного ним методологічного інструментарію. Дисертант доволі докладно, з належними поясненнями, характеризує сукупність підходів, принципів і методів історіографічного пошуку, що їх поєднання уможливило реалізувати поставлені в роботі мету та завдання. Важливим є й коректне звернення дисертанта до базових категорій і понять. Разом із тим, в розлогому описі теоретичних моделей пам'яті бракує згадки про теорію політики пам'яті Я. Кубіка та М. Бернхарда, яка дозволяє окреслити різні типи мнемонічних діячів та режимів пам'яті. Згадана теорія довела свої евристичні переваги на українському матеріалі, що випало з поля зору Автора роботи.

Значною мірою теоретично-історіографічний характер має остання частина першого розділу, відведена аналізу чинників, механізмів та етапів формування національної пам'яті в Україні. На нашу думку, наявність цього підрозділу вимагає спеціального авторського обґрунтування, позаяк його зміст виходить за окреслені в роботі хронологічні й проблемно-тематичні межі, а обговорювана в ньому проблематика має чималу за обсягом літературу.

Наступні два розділи дисертаційної роботи насичені конкретним фактичним матеріалом з відповідною хронологічною систематизацією і науковим аналізом. Зокрема, другий розділ присвячений широкому колу проблем висвітлення організаційно-правових засад формування політики пам'яті в Україні. Спираючись на численні законодавчі акти, Р. А. Терещенко послідовно й надзвичайно ретельно відтворює два взаємопов'язані сюжети: інституційні засади формування пам'яті про російсько-українську війну 2014–2022 рр. та формування нормативно-правового забезпечення політики пам'яті України щодо російської агресії. Авторський аналіз не залишив сумніву у слушності висновку, що протягом 2014–2022 рр. в Україні було здійснено масштабну інституційну перебудову у сфері політики пам'яті, яка набула характеру багаторівневої системи, що її складовими стали інститут Президента, Кабінет Міністрів, Український інститут національної пам'яті й органи місцевого самоврядування. Синергія їхніх зусиль уможливила забезпечити інституційну готовність до комеморативної діяльності в умовах повномасштабної війни.

Подібною докладністю й глибиною аналізу правового поля позначено й останню частину дисертації, в якій послідовно проаналізовано феноменальність місць пам'яті як інструменту меморіалізації російсько-української війни, державну символіку та нагородну систему як практики вшанування пам'яті, а також освітні та просвітницькі виміри щодо політики пам'яті про російсько-українську війну. Важливо, що розлогий емпіричний матеріал Р. А. Терещенко синтезує в низці таблиць, що робить його дослідницьку логіку наочнішою, а відтак і переконливішою. Все це не залишає сумнівів у слушності висновку здобувача про масштабне формування протягом 2014–2022 рр. нової символічної

системи вшанування пам'яті війни, що охопила нагородну систему, комеморативний календар та публічні церемонії.

Водночас, не применшуючи згаданих позитивних сторін роботи, варто зробити кілька зауважень та побажань дисертантові (крім уже зазначених вище), для врахування їх у майбутній роботі по цій темі.

1. Авторський аналіз значною мірою сфокусований на правових аспектах трансформації політики пам'яті, натомість з огляду на задекларований історіографічний характер роботи варто було б змістити дослідницький фокус і відтворити, насамперед, процеси обговорення представниками експертної спільноти й громадськими активістами численних аспектів правового оформлення й практичного втілення політики пам'яті. Також виразно бракує системного звернення до проблеми рецепції політики пам'яті в українському і західному експертних середовищах.
2. При аналізі громадських ініціатив зі створення нового національного пантеону героїв варто було б звернутися до дедалі популярніших практик переосмислення життя та діяльності культових постатей української історії й культури (приміром, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Михайла Грушевського) і вдалих спроб актуалізації їхньої творчої спадщини з огляду на сьогоденні виклики для українського народу.
3. В авторському зверненні до інституційного виміру політики пам'яті вочевидь бракує спеціальної уваги до ролі Церкви і духовенства. Особливо вдячною така увага буде стосовно Української греко-католицької церкви та Православної церкви України.
4. Ще одна перспектива інституційного плану полягає в зверненні спеціальної уваги до результатів експертної діяльності численних науково-дослідних колективів, які протягом останнього десятиліття за рахунок державних чи західних грантів інтенсивно опрацьовують меморіальну тематику й пропонують перспективні напрацювання для оптимізації державної політики пам'яті.
5. Підсумовуючи аналіз освітніх та просвітницьких практик, Р. А. Терещенко помилково говорить про їхнє значення для формування того, що Маріанна Гірш

називає «постпам'яттю». Насправді, в її теоретичній моделі «постпам'ять» атестується пам'яттю другого покоління, яке не має безпосереднього досвіду пережитих подій. Натомість українці всіх вікових категорій безпосередньо занурені в буденність війни і передумовою формування «постпам'яті» про неї є не тільки завершення бойових дій, але й поява нового покоління, яке знатиме про російську агресію опосередковано, а не з власного досвіду.

Втім, вказані недоліки та зауваження не применшують зазначених позитивних сторін поданої до захисту роботи, а навпаки – викликають побажання продовжувати дослідження у визначеному напрямі.

У висновках Р. А. Терещенко не просто зібрав підсумкові положення, представлені ним у розділах, але й стисло, у розрізі цілої теми, окреслив синтетичне розуміння логіки й характеру процесів трансформації політики пам'яті в Україні протягом 2014-2022 рр. Також на відзначення заслуговують розлогі додатки до дисертації, котрі мають змістовний, а не формальний характер, знайомлячи читача з багатьма нюансами історичної політики в нашій державі. Важливим є й коректне визначення Автором дослідницьких перспектив та резервів саморозвитку його теми.

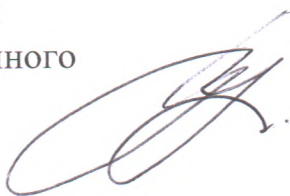
В цілому, дисертація Р. А. Терещенка – самостійне наукове дослідження на актуальну наукову проблему, яка має не лише вузькофахове, але й прикладне значення в теперішньому суспільному житті України. Рецензована праця є розлогою панорамою трансформації інституційного, нормативно-правового та соціокультурного вимірів державної політики пам'яті в Україні щодо російсько-української війни у період 2014– 2022 рр.. В такій панорамі можна називати ще чимало моментів, котрі хотілося б побачити в роботі, але це були би радше побажання, а не зауваження. В процесі опрацювання теми здобувач продемонстрував необхідні навички роботи з історичними джерелами й аналітичні уміння науковця. Також Р. А. Терещенко проявив себе добрим стилістом, що зробило його текст цікавим для читання та прозорим для оцінювання.

Зміст дисертаційної праці знайшов відображення у п'яти статтях у фахових виданнях України і чотирьох конференційних матеріалах, які додатково відображають підсумки дослідження. Також робота пройшла необхідну апробацію на багатьох наукових конференціях різного рівня. А це означає, що результати проведеного дослідження, як і належить, вже стали надбанням наукової громадськості.

Вважаю, що дисертація Терещенка Романа Анатолійовича «Російсько-українська війна в політиці пам'яті України (2014–2022)», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною та практичним значенням відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки № 40 від 12 січня 2017 року та вимогам затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Терещенко Роман Анатолійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» з галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

Рецензент:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Віталій ТЕЛЬВАК

